

caları hakkında yeterli bilgi bulunmuyorsa da zengin bir ilmî birikime sahip olan ailesi içinde iyi yetiştiğinde şüphe yoktur. Küçük yaştan itibaren eski Fars kültürünün izleri, sınırlı ölçüde Yunan düşüncesine ait fikirlerle İslâm inancının birbiriyle karıştığı aile atmosferi onu bu alanlarda belli bir seviyeye ulaştırmıştır. Bu arada Bağdat'ta felsefe ve kelâm âlimleriyle irtibat kurdu; özellikle Sâbit b. Kurre, İshak b. Hu-neyn ve Ebû Osman ed-Dîmaşki gibi âlimlerle zaman zaman görüştü. Çağının kelâmcılarıyla ilâhî sıfatlar, rû'yetullah, imâmet, tenâsüh gibi konularda tartışmalar yaptı. Farklı bir kültürel arka plana sahip bulunan çevreden gelmiş olması kelâm konularına daha geniş bir açıdan bakmasına vesile olmuştur. Kaynaklarda yer alan bazı bilgilerden hareketle Nevbahtî'nin ömrünü ilmî faaliyetlerle Bağdat'ta geçirdiği, Yunan düşüncesinden bir kısım eserleri Arapça'ya tercüme ettiği, devrin ilim çevreleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunduğu, muhtemelen dedesi gibi nücum ilmine dair bilgiler aktardığı söylenebilir. Abdullah Ni'me onun 310 (922) yılında vefat etmiş olabileceğini belirtir (*Felâsifetü's-Sî'a*, s. 192).

Eserlerinin isminden felsefe, kelâm, dinler tarihi, İslâm mezhepleri, astronomi ve tıp gibi alanlarda yetkin olduğu anlaşılan Nevbahtî kaynaklarda III. (IX.) yüzyılın seçkin şahsiyetlerinden biri olarak tanıtılmıştır. İbnü'n-Nedîm, felsefedeki yerine de işaret ederek onu İmâmiyye Şîası'nın kelâmcıları arasında saymış, ayrıca hem Mu'tezile'nin hem Şîa'nın Nevbahtî'yi kendi mezheplerine mensup olarak gösterdiğini kaydetmiştir (*el-Fihrist*, s. 225). İbnü'l-Murtazâ onun İmâmiyye mezhebi mensubu olduğunu belirtmiş ve kendisini Mu'tezile'nin dokuzuncu tabaka âlimleri arasında göstermiştir (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 104). Bu ifadeler, ilk dönemlerden sonra imâmet düşüncesi dışında Şîa ile Mu'tezile arasında köklü bir farklılığın bulunmamasıyla açıklanabilir. Esasen Nevbahtî'nin *er-Red 'ale's-Sî'a mâ hâla'l-İmâmiyye* adlı eseri bu mezhebe mensubiyetini gösterdiği gibi tabakat kitaplarında baştan beri Nevbahtî ailesinin siyasî kimliklerinin aynı istikamette olduğuna dair bilgiler de bunu teyit eder. Ayrıca Şîa ricâl kitapları, doğrudan imamlardan hadis rivayet etmemiş olmakla birlikte kendisini İmâmiyye'nin sika şahsiyetlerinden biri diye anar (meselâ bk. Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 180; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl*, s. 462).

İlmî şahsiyeti bakımından kelâmcılığı öne çıkan Nevbahtî geleneksel Şîî anlayışına

bağlı kalmış, bunun akli temele oturtulmasına önemli katkılar yapmış, bunun için Mu'tezile'nin düşünce sisteminden faydalanmıştır. Ancak bu mezhebin fikirlerini tartışmasız kabul etmemiş, tenkide açık gördüğü konularda Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Ca'fer b. Harb, Câhiz, Ebû Ali el-Cübbâî gibi âlimlerin görüşlerini reddetmekten geri kalmamıştır. Aynı zamanda Aristo hakkında eser yazacak kadar Grek felsefesine âşina olan ve tabiat bilimlerine ilgi duyan Nevbahtî dinler ve mezhepler tarihinde de bilgi sahibidir. Onun, bazı küçük parçaları günümüze kadar gelen *el-Ârâ' ve'd-di-yânât* isimli kitabında dinler hakkında objektif bilgiler verdiği, aynı şekilde *Fıraku's-Sî'a*'sında Şîî gruplarına dair kısa fakat sağlıklı açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Eserleri. Nevbahtî'nin kaynaklarda kırtan fazla eseri sayılmaktaysa da günümüze sadece bir eseriyle diğer bir eserinden bazı küçük pasajlar intikal etmiştir. 1. *Fıraku's-Sî'a**. Başlangıçtan on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar ortaya çıkan Şîî gruplarının ele alındığı eserin çeşitli neşirleri yapılmış (nşr. H. Ritter, İstanbul 1931; nşr. Muhammed Sâdik Âl-i Bahrülulûm, Necef 1355/1936; Beyrut 1404/1984), Fransızca, Rusça ve Farsça'ya tercüme edilmiştir. 2. *el-Ârâ' ve'd-di-yânât*. Eserden bazı kitaplarda küçük parçalar halinde alıntılar yapılmıştır. Tamamlanmadığı belirtilen eserde Grek felsefesinde varlık ve bilgi anlayışı ile Hint dinlerine ait önemli bilgilerin bulunduğu kaydedilmektedir (Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, s. 39, 45, 65).

Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Erzâk ve'l-âcâl ve'l-es'âr*, *el-Hucec fi'l-imâme*, *el-Huşûş ve'l-umûm*, *İhtişârü'l-kevn ve'l-fesâd li-Aristoâtîs*, *el-İsti'â'a 'alâ mezhebi Hişâm*, *Muhtaşarü'l-kelâm fi'l-cüz'*, *en-Nakz 'alâ Ca'fer b. Harb fi'l-imâme*, *er-Raşad 'alâ Baflimûs*, *er-Red 'alâ Ebî 'Alî el-Cübbâ'î fi reddihî 'ale'l-müneccimîn*, *er-Red 'alâ Ebî'l-Hüzeyl el-'Al-lâf fi enne na'ime'l-cenne münkaft'*, *er-Red 'alâ aşhâbi't-tenâsüh*, *er-Red 'ale'l-Mücessime*, *er-Red 'ale'l-Vâkıfe*, *et-Tenzih ve zikru müteşâbihî'l-Kur'an*, *et-Tevhîd* (Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 180-183).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Sî'a* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulûm), Beyrut 1404/1984, Hibetüddin eş-Şehristânî'nin Mukaddime'si, s. b-yv; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 225-226; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîfî), Beyrut 1408/1988, I, 179-183; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist* (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulûm), Beyrut 1403/1983, s. 75; a.mlf., *er-*

Ricâl (nşr. M. Sâdik Âl-i Bahrülulûm), Kum 1411, s. 462; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs* (nşr. M. Münir ed-Dîmaşki), Kahire 1368, s. 39, 45, 65; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 327; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 104; İbn Hacer, *Li-sânü'l-Mizân*, II, 477-478; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 319-320; Sezgin, *GAS*, I, 539-540; VI, 176; VII, 154; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzû'l-ulemâ' ve hîyâzû'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 326-327; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Sî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 234, 369-370; *A'yânü's-Sî'a*, V, 320-321; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Sî'a*, Beyrut 1987, s. 191-202; Ebû'l-Kâsim el-Hûlî, *Mu'cemü ricâlî'l-hadîs*, Beyrut 1409/1989, V, 142-143; M. Rızâ el-Hüseynî, "Fıraku's-Sî'a ev Makâlâtü'l-İmâmiyye li'n-Nevbahtî em li'l-Eş'ârî", *Türâşünâ*, I/1, Kum 1405, s. 29-51; J. L. Kraemer, "al-Nawbakhtî", *EL²* (İng.), VII, 1044; J. van Ess, "al-Ârâ' wa'l-Diânât", *ELr.*, II, 200-201.

İLYAS ÜZÜM

NEVBAHTÎ, İsmâil b. Ali

(إسماعيل بن علي النوبختي)

Ebû Sehl İsmâil b. Ali
b. İshâk b. Ebî Sehl el-Fazl b. Nevbaht
el-Bağdâdî en-Nevbahtî
(ö. 311/924)

İmâmiyye Şîası'nın
önde gelen kelâmcılarından.

237 (851-52) yılında Bağdat'ta doğdu. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Bağdat'ta âlim, mütercim ve müneccim yetiştiren İran asıllı Nevbahtîler ailesine mensuptur. Ailenin ismini aldığı Nevbaht ile oğlu Ebû Sehl el-Fazl, Abbâsî Halifesi Mansûr ve Hârûnürreşîd zamanında müneccimlik görevinde bulunmuştu. Nevbahtî'nin belirli bir ilmî seviyeye gelince felsefî düşünceye yakın ilgisi dolayısıyla Sâbîî filozofu, mantıkçı ve matematikçi Sâbit b. Kurre ile irtibat kurduğu, onun ders halkalarına katıldığı ve kendisinden felsefe öğrendiği, daha sonra yazdığı *Mecâlisü Sâbit b. Kurre* adlı eserinde hocası ile müzakerelediğini kaydettiği nakledilmektedir. İmâmiyye kelâmı konusunda iyi yetişmiş ve devrinde kelâmcıların şeyhi unvanını almış bulunmasına rağmen (Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 121; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 39) akaid ve kelâm konularında kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Ali en-Nakî ve Hasan el-Askerî'nin imâmet devrelerini idrak eden Nevbahtî'nin, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin naklettiği rivayetlere dayanarak (*Kitâbü'l-Gaybe*, s. 272, 273) Askerî ile bulunduğu ve ondan istifade ettiği yolunda ileri sürülen görüşler doğru değildir. Şîa kelâmıyla yetinmeyerek i'tizâl ekolünün düşüncelerini de öğrenen ve Mu'tezile kelâmcıları arasında seçkin bir yere sahip olduğu belirtilen Nevbahtî (İbn Hacer, I,

424) olgunluk çağında Bağdat'ta yeğenleri Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, onun kardeşi Ebû Ca'fer Muhammed en-Nevbahtî ve on ikinci imamın küçük gaybeti esnasında üçüncü sefir olan Hüseyin b. Rûh en-Nevbahtî ile birlikte Şîî-İmâmî kelâmının oluşturulması hususunda büyük çaba sarfetmiş, İmâmîyye bünyesinde Benî Nevbahtî diye anılan kelâm ekolünü kurmuştur. Onun bazı kaynaklarda Mu'tezilî diye gösterilmesi, büyük ihtimalle usul konularında birbirine benzeyen Şîî ve Mu'tezilî akaid esaslarını birleştirmesinden dolayıdır (*A'yânü's-Şî'a*, III, 384). Nevbahtî'nin devlet adamları arasında bir vezir gibi itibar görmesinden (Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 121) yaşadığı devirde Abbâsî ileri gelenleriyle iyi münasebetler içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kelâm ve dinî ilimler yanında şiir ve edebiyatta da başarılı olan, döneminin İbnü'r-Rûmî ve Buhtûrî gibi şair ve ediplerini himaye eden, Kûfe dil ekolünün önemli temsilcilerinden Sa'leb ile edebî konularda müzakereler yürütüp nakillerde bulunan Nevbahtî'nin (Merzûbânî, s. 187-188) şiirlerinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır (İbnü'r-Rûmî, I, 150; Ebû Bekir es-Sûlî, s. 65; Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 121; Safedî, IX, 171-172). Özellikle İbnü'r-Rûmî ve Buhtûrî onu öven şiirlere divanlarında yer vermişlerdir.

İmâmîyye Şîasî'nin önde gelenlerinden olması dolayısıyla yaşadığı devrede Şîa inançlarının müdafaası ve muhalif fırkaların ileri sürdüğü iddiaların cevaplandırılması konusunda büyük çaba gösteren Nevbahtî çok sayıda tartışmaya katılmıştır. Mu'tezile ileri gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî ile Ahvaz'da yaptığı münazaralar *el-Mecâlis ma'a Ebî Ali el-Cübbâî* adıyla kitap haline getirilmiştir (Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 121; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Fihrist*, s. 40; İbnü'n-Nedîm, s. 225). Ayrıca Ebû İsmâîl el-Verrâk ve İbnü'r-Râvendî'nin düşüncelerini onların ölümünden sonra eleştirmiştir. Bu arada imamın gaybete girmesinden sonra kendilerinin sefir yahut bab olduğunu iddia eden ve İmâmîyye tarafından yalancı sefirler olarak kabul edilen, İbn Ebû'l-Azâkır (Azâfir) diye bilinen Muhammed b. Ali eş-Şelmegânî ile meşhur mutasavvıf Hüseyin b. Hallâc-ı Mansûr kendisine başvurarak sefir tanınmalarını talep etmişler, fakat Nevbahtî bu talepleri reddetmiştir. Oğlu Ali b. İsmâîl'den başka Nâşî el-Asgar, Ebû'l-Ceyş Muzaffer b. Ahmed el-Belhî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Bîşr es-Süsencerdî, Ebû Ali Hüseyin b. Kâsım el-Kevkebî ve Ebû Bekir es-Sûlî gibi öğrencileri yetiştiren Nevbahtî Şevval 311 (Ocak 924) tarihinde büyük ihtimalle Bağ-

dat'ta, bazılarına göre ise Vâsıt'ta ölmüş ve Kâzimeyn'de defnedilmiştir.

Eserleri günümüze ulaşmayan Nevbahtî'nin görüşleri, kaynaklarda belirtilen kitaplarının isminden ve sonraki yazarların açıklamalarından anlaşılabilmektedir. Bu bilgilere göre Nevbahtî Allah'ın sıfatları, adl, rü'yetullah ve insanların hür iradeye sahip oldukları hususunda Mu'tezile'nin düşüncelerini benimsemiş, büyük günah işleyenlerin iman ve küfür arasında bulundukları, özellikle tövbe etmeden ölenler için Hz. Peygamber'in ve imamların şefaatinin geçerli olacağı düşüncesiyle vaîd konularında onlara karşı çıkmıştır. Ayrıca insanın mahiyetinin bedene hâkim olan, maddî unsurlardan uzak bulunan ve mekânda yer tutmayan ruhtan ibaret olduğunu belirterek Mu'tezile'nin genel düşüncesinden uzaklaşmıştır. İmâmet konusundaki Şîa'nın düşüncelerini benimsemesi ve Tûsî'nin nakline göre (*Kitâbü'l-Ğaybe*, s. 273) küçük yaşta gördüğü on ikinci imam Mehdi el-Muntazar Muhammed b. Hasan'ın imâmeti ve ardından gaybete girmesi fikrine iştirak etmesine rağmen İmâmîyye'nin bu konudaki yaygın düşüncesine katılmamıştır. Hz. Peygamber neslinden gelen kâim yahut mehdi'nin Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed olduğunu kabul etmekle birlikte onun gaybet halinde öldüğünü ve kendisine çocuğunun halef olduğunu, onun çocuklarından birinin kâim olarak ortaya çıkıp imâmetini izhar edeceğini ileri sürmüştür (İbnü'n-Nedîm, s. 225).

Nevbahtî çok sayıda eser telif etmiştir. Bazı kitaplarından parçalar ve bir kısım şiirleri dışında günümüze intikal etmeyen bu çalışmaların otuzdan fazlasının ismi kaynaklarda yer almaktadır (meselâ bk. İbnü'n-Nedîm, s. 225; Ahmed b. Ali en-Necâşî, I, 121-122; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 39-40). Eserlerinin bir kısmı şunlardır: *Hudûşü'l-âlem*, *el-İhticâc li-nübüvveti'n-nebî*, *el-İstîfâ fi'l-imâme*, *Kitâbü'l-Cümel fi'l-imâme*, *er-Red 'alâ Muhammed b. el-Ezher fi'l-imâme*, *et-Tenbîh fi'l-imâme* (Ahmed b. Ali en-Necâşî, sonuncu eseri hocası Ebû Abdullah'tan okuduğunu belirtmektedir [*er-Ricâl*, I, 121]), ayrıca kitabın bazı paragrafları İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk el-Kummî'nin *Ke-mâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me*'sinde yer almaktadır (I, 88-94), *Kitâb fi's-şifât li'r-red 'alâ Ebî'l-Atâhiye fi't-tevhîd ve şîrih*, *Naķzu Kitâbi 'Abesi'l-hikme 'ale'r-Râvendî*, *er-Red 'ale'l-Vâkıfe*, *er-Red 'ale'l-Yehûd*, *er-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân fi'l-ictihâd*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'r-Rûmî, *Divân* (nşr. Hüseyin Nassâr), Kahire 1973-77, I, 150, 154; II, 615; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbarü'l-Buhtûrî* (nşr. Sâlih el-Eşter), Dimaşk 1378/1958, s. 65, 120; İbn Bâbeveyh, *Ke-mâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Tahrân 1395/1975, I, 88-94; Merzûbânî, *el-Müveşşah* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1385/1965, s. 185, 187-188, 412; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâfî), Beyrut 1408/1988, I, 121-122; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Kitâbü'l-Ğaybe* (nşr. İbâdullah et-Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 272, 273, 371, 391, 401, 402; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 38-40; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 80; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 171-173; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 225; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 424; Abbas İkbâl-i Âştîyânî, *Hânedân-ı Nevbahtî*, Tahrân 1311 hş., tür.yer.; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 319; W. Madelung, "Imamism and Mu'tazilite Theology", *Le Shi'isme Imâmîte*, Paris 1970, s. 15-16; a.mlf., "Abû Sahl Nawbakhtî", *Elr.*, I, 372-373; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 367-369; Abbas el-Kummî, *el-Kûnâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, I, 93-95; *A'yânü's-Şî'a*, III, 383-388; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Şî'a*, Beyrut 1987, s. 183-190; Louis Massignon, "Nevbahtî", *İA*, IX, 220; Hasan Ensârî, "Ebû Sehl Nevbahtî", *DMBİ*, V, 579-583.

MUSTAFA ÖZ

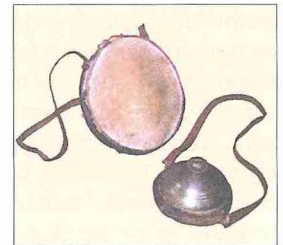
NEVBE

(نوبه)

Tekkelerde

ritim sazlarıyla icra edilen müzik eşliğinde yapılan çeşitli törenlerle bunlara katılan çalgı topluluğunun ve bir ritim çalgısının adı.

Hem Arapça hem Farsça'da yer alan "sıra, nöbet" anlamındaki **nevbe / nevbet** kelimesi daha çok tekke (tasavvuf) müsisinde kullanılmıştır. Nevbe, tekkelerde belirli ritim sazlarının ve seslerin iştirakiyle yapılan özel törenlerin ve bunlarda yer alarak seslere eşlik eden ritim çalgılarının adı olduğu gibi bazı tarikat zikirleri esnasında kullanılan özel bir ritim çalgısının da ismidir. "Nevbe çıkarmak, nevbe vurmak, nevbe açmak" gibi tabirlerle de ifade edilen tören dergâhın âyin gününde, ramazan, kurban bayramlarıyla kandil gecelerinde ve hilâfet merasimi, nikâh akdi, sün-

Nevbe